

ІНТЕГРАЦІЯ МУСУЛЬМАНСЬКИХ СПІЛЬНОТ У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядаються процеси міграції як фактор соціорелігійних перетворень у європросторі, досліджуються можливі способи інтеграції мусульманських спільнот у європейські соціуми, а також вплив міграційних процесів на трансформації культурної й національної ідентичності європейських країн.

Ключові слова: інтеграція, міграційні процеси, європейські країни, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації зумовили трансформацію Європи у такий тип поліконфесійного соціуму, де серед значної кількості релігійних віросповідань друге місце після християнських деномінацій посів іслам. Поява мусульман-мігрантів у Західній Європі в новітні часи має безпосереднє відношення до її минулої центроформуючої ролі у розбудові світової колоніальної системи. До більшості провідних західноєвропейських країн мусульмани прибували і прибувають з колишніх колоній. І, якщо іммігранти-мусульмани сприймалися спершу як тимчасово запрошені на європейський ринок праці через дефіцит трудових ресурсів (і самі усвідомлювали свою «тимчасовість»), прагнучи хоч якої «компенсації» колоніального минулого), то з часом вони почали відчувати й розглядати себе як осілу, закорінену, рівноправну етнокультурну меншість, виборювати власні інтереси. Наслідком цього стало загострення взаємин між спільнотами з різною релігійною, національною, історичною та культурною ідентичністю, що особливо виразно простежується у європейських країнах, де укорінилася достатньо велика мусульманська община. Європейська політика мультикультуралізму, у тому варіанті, в якому вона реалізується сьогодні, не усуває суперечностей, які виникають між носіями різних ідентичностей, що і зумовило пошук альтернативних рішень, здатних їх подолати.

Тож закономірно, що у фокусі досліджень науковців різного фаху опинилися процеси міграції мусульман, їх самоідентифікації та інтеграції у країнах-реципієнтах. Чи не найбільшої уваги перебрали на себе проблеми впливу зростаючих міграційних потоків мусульман на соціально-політичну та релігійну ситуацію в Європі; співіснування корінного населення з новоутвореною національною меншиною, як на особистому так і на інституціональному рівнях; громадянсько-правового статусу мігрантів; соціальної, психологічної та культурної адаптації іммігрантів-мусульман у нових умовах; впливу релігії на процеси інтеграції іммігрантів-мусульман до іноконфесійного середовища тощо.

У цьому контексті дещо особнє місце посідає проблема сучасних моделей інтегрування для мусульманських спільнот, а також вагомої та суперечливої ролі мусульманського чинника у питаннях національної ідентифікації європейських держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення ісламу як релігії, його течій і напрямів, різних аспектів взаємообумовленості ісламу і соціальних процесів, питань співіснування представників різних конфесій на загальноєвропейському просторі належить українським науковцям: А.Арістовій, В.Єленському, С.Здіоруку, О.Кирюшко, А.Колодному, В.Лубському, О.Сагану, Л.Филипович, Т.Хазир-огли, П.Яроцькому. Важливий теоретичний та емпіричний матеріал з проблем, пов'язаних з феноменом поширення ісламу в європейських державах, міститься у роботах російських та західних вчених, серед яких П.Біарнес, М.Габинский, Х.Кетгані, С.Кортунов, Р.Курбанов, М.Ламулін, А.Малашенко, С.Міхайлов, Т.Модуд, Ю.Нетесова, Т.Рамадан, С.Ріппбергер, О.Роу, Б.Тібі, О.Четвертакова та ін.

Метою статті є дослідити формування розбіжних способів інтеграції мусульманських меншин в іно-культурний європейський простір в умовах світових міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні роль мусульманської умми у світовому масштабі набуває величезного значення. Натепер у світі налічується 1,640 млрд. мусульман, що складає 24% населення планети [17]. Однією з причин стрімкого зростання чисельності прихильників ісламу на європейському просторі є інтенсифікація міграційних процесів. Соціологічний аналіз конфесійної приналежності міграційних груп показав, що до 2010-го року 27 країн-членів ЄС колективно прийняли 26 млн. іммігрантів-християн і близько 13 млн. іммігрантів-мусульман. Утім, якщо виключити міграційні потоки всередині Євросоюзу і оцінювати тільки приплив іммігрантів з інших регіонів світу, то показники складатимуть, відповідно: близько 13,2 млн. християн і майже ті ж 12,9 млн. мусульман. У відсотках релігійна імміграція в ЄС охоплює: християн – 42%, мусульман – 39%, буддистів – 3%, індусів – 2%, іудеїв – менше 1%, інші релігійні групи сукупно – 4%, нерелігійних – 8% [2, с.55].

Стосовно загальної кількості населення Європи (яке у 2010 р. сягало 727 млн.), мусульмани склали десь 49 млн. або 6,73% (південно-східна Європа – 8,6%, південно-західна – 4,84%, північно-східна – 9,45%, північно-західна – 4,19%), що становить близько 3% світового мусульманського населення, яке проживає на цьому континенті. [13]. При цьому більшість європейських мусульман (французькі громадяни алжирського, марокканського і туніського походження, німецькі громадяни турецького, боснійського походження, індійці і бангладешці у британському випадку, марокканці і турки у Бельгії і Нідерландах) проживають у країнах – членах ЄС вже декілька десятиліть і досить давно «асимілюють», а їхні діти та онуки, які народилися в Європі, мають громадянство від народження. Демографічні прогнози стверджують, що до 2030 року частка мусульманського населення Європи (включаючи Росію) збільшиться на третину, досягнувши показника 58,2 млн. Прогнозується, що мусульмани складатимуть від 10 до 15% населення Західної Європи у 2025 р. і від 20 до 25% – у 2050 [2, с. 55]. Найкрупніші мусульманські общини знаходяться у Франції – 9,84%, Бельгії та Нідерландах – 6%, Німеччині – 4,24%, Великобританії – 4% [13]. У великих містах Франції з'явилися цілі арабо-мусульманські квартали і райони, а в окремих містах, як наприклад, у приморському Марселі, серед восьмисоттисячного міського населення – 25% складають мусульмани [14]. Передмістя Парижа – Ліон, Лілль складаються переважно з північноафриканських працівників-мігрантів.

Міграційні процеси новітнього часу не лише демонструють іншу динаміку, але і набувають нових форм і якісних характеристик. Все частіше мусульмани, що проживають не тільки в Європі, але і у всьому світі, виступають проти тенденцій «сегрегації» і «асиміляції», вони «чітко усвідомлюють свою етнічну специфіку, свої інтереси і можливості їх відстоювати, використовуючи політичні і інші методи, що затвердилися в ареалі нового мешкання» [4, с. 212], наполегливо вимагають рівноправ'я і отримують його, утверджуючи свій стиль життя.

Погодимось з висновками аналітиків, на думку яких, Європейське Співтовариство доволі пізно усвідомило той факт, що «ісламська атака» на західні країни – не спонтанне і тимчасове явище і не штучно спровокована акція, а закономірний процес, обумовлений цілою низкою чинників: від непродуманої імміграційної політики європейських урядів (яка була пов'язана з нестачею робочої сили під час економічного підйому в повоєнні роки і стала причиною соціальної напруги) – до формування єдиного інформаційного простору в річищі процесів глобалізації. При цьому уряди провідних європейських країн ще тривалий час розглядали міграцію, як винятково внутрішній процес, не вважали за необхідне узгодження регіональних політик щодо регулювання міграційних потоків, були впевнені у контрольованості останніх та здатності своєчасно, у потрібний момент, спрямувати їх у зворотному напрямі. Зрозумівши, що іммігранти-мусульмани не збираються вертатися додому і *de facto* стали складником соціуму, вони вдалися до впровадження політики обмеженого в'їзду, жорсткішання режиму перебування, внаслідок чого значна кількість мігрантів осіла в транзитних країнах, котрі, в свою чергу, опинилися не готовими до такого перебігу подій.

Така політика зрештою сприяла вкоріненню іммігрантів-мусульман у Європі, що викликало низку проблем з їх адаптації, соціально-економічної інтеграції, а також готовності соціуму до «перетравлення» та інкорпорації інокультурних спільнот. Ця ситуація кардинально змінила міграційну політику приймаючих країн, стимулювала процес розробки спеціальних інтеграційних програм, визначення пріоритетних сфер та базових принципів, вироблення спільної імміграційної

політики. Так, у 2004 році у Гронінгені був ухвалений документ «Загальні базові принципи інтеграції», в якому інтеграція була визначена як «динамічний, двосторонній процес взаємного пристосування всіх іммігрантів і мешканців держав-членів» [11]; сформульовані важливі принципи осідання іммігрантів: необхідність поважати базові цінності ЄС, активна участь у здійсненні інтеграційної політики, гнучка політика щодо представників різних релігійних культур тощо. Окрім загальної, були розроблені й регіональні програми з інтеграції інокультурних та іноконфесійних іммігрантів, пріоритетними сферами в яких були визначені: освіта, ринок праці, міжкультурний та міжетнічний діалоги тощо. Зазначені програми спрямували пошук нових моделей інтегрування меншин, які припускають не лише створення умов для пристосування іммігрантів до існуючої соціально-політичної моделі держави-реципієнта, а й передбачають і певну культурну трансформацію країни, що приймає. І попри те, що загалом Європейські країни в тій чи іншій мірі демонструють готовність поважати різні культурні, релігійні, національні ідентичності і суспільні ідеї, розуміючи, що тільки за цих умов вдасться працювати і мирно співіснувати один з одним, наразі представництво мусульман у Європейському просторі залишається однією з найскладніших проблем, яку необхідно вирішувати для врегулювання відносин між релігійними общинами і державною владою.

Серед іншого, це пояснюється тим, що в ісламі відсутня єдина, жорстка ієрархічна структура, інакше кажучи, іслам – це релігія, в рамках якої ніхто не може претендувати на виняткове право репрезентації інтересів всіх мусульман. Як наслідок, у західноєвропейських країнах налічується досить велика кількість ісламських організацій і структур, що стало складною проблемою не лише для держави, а, власне, і для мусульман. Повновладний авторитетний орган, який би представляв інтереси всіх мусульман, і з яким держава могла б вести діалог, відсутній, владі доводиться взаємодіяти з кожною громадою окремо, що, природньо, актуалізує проблему якості та ефективності державно-конфесійної політики.

Об'єктивне формування розбіжних моделей і способів інтегрування мусульманських спільнот до Європейського простору, також ускладнює врегулювання відносин між релігійними общинами і державами-реципієнтами. Так, прихильники ліберального ісламу обстоюють завдання інкорпорації мусульман в західне суспільство; ісламські модерністи – вважають, що іслам цілком сумісний із сучасністю; «мусульмани-секуляристи» – стверджують про необхідність розмежування релігії і політики, оскільки релігія – це приватна справа кожного [8, с. 79]; носії радикальних поглядів вбачають в мусульманах Європи щось на зразок «п'ятої колони», яка дозволить ісламу отримати «остаточну перемогу».

Одні віднаходять в концепції «європейського ісламу» підстави, що сприятимуть утворенню європейської мусульманської ідентичності, яка потенційно здатна поширитися на масовому рівні [15, с. 254]. Нагадаємо, що поняття «євроіслам» було введено в середині 90-х роках м.ст. для позначення модернізованого ісламу, релігійно-культурний зміст якого узгоджуватиметься з ліберальними цінностями європейського суспільства. До головних його характеристик відносять відмову від законів шаріату, вірність конституції країни осідання, визнання прав людини і демократичних норм.

Інші, наприклад, прихильник «поміркованого» ісламу, але супротивник модернізації, очільник Великої Паризької мечеті Даліль Бубакер, закликає французьких мусульман відмовитися від позиції конфронтації і підтримувати європейську цивілізацію, зберігаючи при цьому свої релігійні цінності [1]. Д. Бубакер стверджує, що саме «терпимість» держави по відношенню до представників радикального ісламу сприяє їх утвердженню у всьому світі [3].

На противагу цьому, відомий французький політолог й ісламознавець Олів'є Рой, аналізуючи витоки і сучасні тенденції ісламського радикалізму, стверджує, що рівень радикалізації мусульман в Європі не залежить від політики держави щодо мусульманської спільноти: хай там британський мультикультураризм чи французька «асиміляція». Радикали відокремлюють іслам від національності і визначають себе через належність до наднаціонального світового співтовариства віруючих. О. Рой у зв'язку з цим пропонує визнати іслам як європейську релігію, а не як вияв етнокультурної ідентичності: саме плюралістичні принципи, на його думку, дозволять уникнути конфронтації з мусульманським населенням [16, с. 56-58].

Серед дієвих способів вирішення проблем, що виникають у процесі інтеграції мусульманських спільнот, все частіше розглядають принцип правового плюралізму, відповідно до якого передбачається паралельне функціонування відмінних юридичних норм для різних груп населення. Адже мусульмани, які проживають у європейських країнах, стикаються з цілою низкою питань, які потребують специфічно-правової регламентації з боку норм шариату. Це і статус мусульман, і участь у суспільному і політичному житті, і спектр економічних можливостей (економічна і трудова діяльність), і стосунки з представниками інших релігій, і ставлення до секуляризму тощо. Становище мусульман, що прибувають з різних країн, ускладнюється ще і тим, що вони нерідко дотримуються різних підходів до тих, або інших тверджень шариату. Пошук способів вирішення проблеми унормованого регулювання всіх аспектів життя віруючого мусульманина у секуляризованому немусульманському суспільстві вже не перший рік хвилює правознавців і мислителів, що проживають в умовах меншин за межами ісламського світу.

Нове покоління ісламських учених, знайомих з цими проблемами, намагається врегулювати їх через нове розуміння фікху для релігійних меншин в немусульманських країнах. «Фікх для мусульманських меншин» – це система юридичних рішень, прийнятих ісламськими вченими на основі Корану і Сунни, де враховуються особливості місцевої культури і специфіка сучасних суспільних відносин, оскільки сьогодні ні колишня правова спадщина, ні правові рішення, які пропонуються сучасними мусульманськими ученими, не дають у більшості випадків потрібних відповідей мусульманам [6]. Вперше термін «фікх меншин» був використаний головою «Північноамериканської ради з фікху» Таха Джабіром аль-Альвані у 1994 році, а офіційно прийнятий і затверджений «Європейською радою з фатв і досліджень» на чолі з Юсуфом аль-Карадаві у другій половині 1990-х років [12].

«Фікх меншин» має свою специфіку: в його основу покладений не принцип суворой відповідності одному мазхабу, а принцип вільного пошуку вирішення специфічних проблем мусульманських меншин у всій правовій спадщині мусульман. До слова, сприйняття «фікха мусульманських меншин» помітно різниться. Частина визнає його як спосіб ефективного вирішення завдань безконфліктного існування мусульман у неісламському суспільстві, встановлення кращих комунікацій з не-мусульманами. Для інших – «фікх меншин» не відповідає загальноприйнятим принципам чотирьох мазхабів, а є «вигадкою злих сил», мета яких – розділити мусульман, видати помилкове за істинне. Тому необхідно шукати правову аналогію не лише в рамках чотирьох класичних мазхабів, а звертатися до спадку різних шкіл фікха і напрямів [7, с. 152]. Але попри всі спірні питання та неоднозначності, дуже важливим є те, що «фікх мусульманських меншин» є фікхом мирного існування і можливість виконання мусульманами положень Корану та Сунни.

Зауважимо, що на вибір моделей інтегрування мусульманських спільнот значуще впливають особливості політичної культури, політичних цінностей приймаючої держави, зокрема її прихильність тій або іншій концепції нації. Інтенсифікація міграційних потоків суттєво вплинула на соціокультурні процеси в європейських суспільствах, висунула перед ними питання визначення власної національної ідентичності. Національна ідентичність тісно пов'язана з національною державою і виступає як один із механізмів впорядкування різноманітного культурного середовища, є сутнісною основою та найважливішим ресурсом розвитку держави. Як стверджує Ф. Фукуяма: «Загальна культура необхідна як посередник для комунікації – як спосіб спілкування людей, що живуть в неоднорідних, складних за своєю природою суспільствах. Успішне суспільство немислиме без якого-небудь національного будівництва і національної ідентичності» [9]. Однак, сучасні тенденції є такими, що по мірі збільшення іммігрантської спільноти, посилюється розвиток субнаціональних ідентичностей і міцніє захист ідентичностей меншин у поліетнічному суспільстві. Тому, перед європейськими державами постало завдання адаптувати своє розуміння нації до нових умов. Так, для французів національна ідентичність визначається громадянством, абстрактними політичними цінностями, що їх можуть дотримуватися люди різних культур; для німців – родинними зв'язками (для них набагато важливіше чи є у тебе мати – німка, ніж те, що ти народився на території Німеччини); для британців – плюралізмом, визнанням автономії індивідуальних іммігрантських співтовариств.

Процеси трансформації національних ідентичностей тривають. Так, Великобританія міркує про формування наднаціональної ідентичності, яка могла б об'єднати всі етноси, які проживають на її території у певне «britishness» – щось подібне до «британськості» [5, с. 110]; в Німеччині дискутують з приводу введення терміну «leitkultur» – «ключова культура» (автором терміна є Бассам Тібі, німецький професор, сходовознавець, політолог з Геттінгенського університету) [5, с. 112]. Від результатів процесу трансформації національних ідентичностей європейських країн залежатиме не лише вирішення ними інтеграційних проблем, а і майбутня соціальна згуртованість, політична та економічна стабільність. Щодо європейської ідентичності, то серед її засад велику роль продовжують відігравати національні та релігійні принципи. А останні традиційно пов'язані з поняттям «ми-вони». На думку Френсіса Фукуяма, на сьогодні, на має такого розуміння європейської ідентичності, європейського громадянства, яке визначило б права та обов'язки європейців стосовно один одного, поза рамками формальних договорів. Недостатньо для об'єднання цієї спільноти економічних та постнаціональних цінностей. Тож на сьогодні європейська ідентичність не може доповнити і підтримати ідентичності європейських країн. Змістовної відповіді на питання «що означає бути європейцем?» допоки не має, але вона мусить бути, і не лише в негачійних смислах – штибу «ми не хочемо конфліктувати», а конче необхідно зрозуміти, що означає бути європейцем і в термінах позитивних цінностей [9].

Висновки. Таким чином, нові тенденції сучасних міграційних процесів: зміна інтенсивності та якісних характеристик міграційних потоків, усвідомлення національними меншинами власних інтересів, відстоювання їх, загострення відносин між представниками різних ідентичностей тощо зумовили необхідність пошуку нових підходів до вирішення проблем інтегрування мусульманської спільноти в іно-культурний простір. Відсутність єдиного репрезентативного інституту мусульманської спільноти, відмінні моделі і способи інкорпорації меншин ускладнюють вирішення цього кола проблем. Суттєве значення для вибору моделей та способів інтеграції мусульманських спільнот має концепція нації приймаючої держави. Так, найбільш успішними у вирішенні інтеграційних проблем є країни, в яких уявлення про націю базуються на республіканських принципах, а імміграційна політика – на ідеях двостороннього пристосування. Проте, інтеграція мусульман у європейський простір нагально потребує вироблення спеціальної соціально-політичної стратегії, яка б враховувала інтереси і право на збереження своєї культурної ідентичності, власних уявлень про організацію суспільства і держави з боку як автохтонної частини населення, так і мусульман-іммігрантів.

Література

1. Аничкин А. О. Европейское лицо умеренного ислама / А. О. Аничкин // НГ-Религии, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://religion.ng.ru/politic/2013-01-16/5_islam.html
2. Арістова А. В. Геоконфесійні виміри світової міграції / А. В. Арістова // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія», 2012. – № 11 (224). – С. 52-57.
3. Бубакер Д. Европа должна бороться за своих мусульман / Д. Бубакер // «Известия» – 18 мая, 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izvestia.ru/news/276697>
4. Михайлов С. В. Ислам и западная Европа: тенденции и их интерпретация / С.В. Михайлов // Политика. – 2007. – №4 (47) – С. 212-217.
5. Нетесова Ю. Политика стран Европы и радикализация мусульманских общин / Юлия Нетесова. // Космополис. – № 3 (22). – 2008. – Ст. 104-123.
6. Курбанов Р. В. Фикх мусульманских меньшинств. Мусульманское законодательство в современном немусульманском мире / Р.В. Курбанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.convdocs.org/docs/index-76800.html>.
7. Риппбергер С. «Евроислам» – есть он или нет? / Свен Риппбергер // Немецкая волна. – 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-credo.ru/site/print.php?act=monitor&id=1252>
8. Эспозито Дж. Ислам: Почему мусульмане такие / Дж. Эспозито; [пер. с англ. Н. А. Богомоловой]. – М.: Эксмо, 2011. – 384 с.
9. Фрэнсис Фукуяма. Проблемы европейской идентичности. Современная идентичность – work in progress, может ли она становиться отправной точкой глобальных политических решений? / Ф.Фукуяма. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/9047>
10. Хазир-Огли Т. «Фікх меншин» як спосіб існування ісламу в Європі / Т. Хазир-Огли // Ислам в його проблемах і трансформаціях. Українське релігієзнавство. – К., 2010. – Спецвипуск 2010-1. – С. 148-156.

11. The Common Basic Principles for Immigrant Policy in the EU/Europe web site on integration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/ewsi/en/EU_actions_integration.cfm
12. European Council for Fatwa and Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-cfr.org/data/cat30072008113814.doc>
13. Kettani H. World Muslim Population / Housein Kettani. – 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pupr.edu/hkettani/papers/hicah2010.pdf>
14. Muslim population in European cities [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://islamineurope.blogspot.com/2007/11/muslim-population-in-european-cities.html>
15. Ramadan T. To be a European Muslim. A Study of Islamic Sources in the European Context / Markfield: The Islamic Foundation, 1999. – 273 p.
16. Roy O. Islamic Terrorist Radicalisation in Europe // European Islam – Challenges for Society and Public Policy / Amghar, Samir, Amel Boubekeur and Michael Emerson (eds.) – Brussels, Center for European Policy Studies, 2007. – P. 52-60.
17. The Global Religions Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pewforum.org/global-religious-landscape-exec.aspx>

Olena Lavrinovich

Integration of Muslim communities in the European space in the context of global migration

In the article the author considers migration processes as a factor of social and religious changes in Europe, explores the possible ways of integration of Muslim community into European's societies, and also analyses the influence of migration processes on the transformation of the cultural and national identity of European countries.

Keywords: integration, migration processes, European countries, national identity.

Елена Лавринович

Интеграция мусульманских общностей в европейское пространство в контексте глобальных миграционных процессов

В статье рассматриваются процессы миграции в качестве фактора социорелигиозных преобразований в европространстве, исследуются возможные способы интеграции мусульманских сообществ в европейские социумы, а также влияние миграционных процессов на трансформации культурной и национальной идентичности европейских стран.

Ключевые слова: интеграция, миграционные процессы, европейские страны, национальная идентичность.